

**БЕЛАРУСКІ ЛІТАРАТУРНЫ ПРАЦЭС:
ГІСТОРЫЯ, СУЧАСНАСЦЬ, ПЕРСПЕКТЫВЫ.
ЖАНРАВА-СТЫЛЁВЫЯ ТЭНДЭНЦЫ
СУЧАСНАЙ ЛІТАРАТУРЫ**

Н.Г. Апанасовіч (Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

**ЧАСАВА-ПРАСТОРАВЫ КАНТЫНУУМ
АПОВЕСЦІ В. АДАМЧЫКА “ПАДАРОЖЖА НА БУЦЭФАЛЕ”**

Ключавыя словы: В. Адамчык, часава-прасторавы кантынуум, “Падарожжа на Буцэфале”, Заходняя Беларусь.

Асэнсаванне гістарычнага шляху беларускага народа ў “Падарожжы на Буцэфале” (1991) В. Адамчыка прадстаўлена ў новай жанравай форме. Паводле вызначэння самога аўтара твор прадстаўляе сабой неверагодна-праўдзвую і фантастычна-рэалістычную аповесць.

У рэцэнзіі на аповесць Н. Кузміч пісала пра тое, што твор “ляжыць у рэчышчы праблем, што заўсёды хвалявалі В. Адамчыка, – ён пра гістарычную памяць, пра непарыўную повязь мінулага і сучаснага” [5, с. 89]. Можна гаварыць аб тым, што пісьменнік не змяніў характэрныя для аўтарскага ідэастылю падыходы: рэтраспектыўны ракурс і рэалістычны прынцып, увасоблены праз эпічную маштабнасць у паказе рэчаіснасці. Але адбылася канцэптуальная змена ў жанрава-стылёвым змесце. Згодна з меркаваннем Н. Дамброўскай, жанравая прырода аповесці выразна выявіла сінтэтычнасць пісьма В. Адамчыка, якая праявілася ў спалучэнні гістарычнага, фантастычнага, прыгодніцкага, дакументальнага і спавядальнага пачаткаў [3, с. 94].

Арыгінальны падыход увасоблены на сюжэтна-кампазіцыйным ўзроўні і раскрыты ў адметным часава-прасторавым кантынууме, дзе адмыслова злучаны хранатопы сучаснага і мінулага, “адначасова лакалізавана аўтарская пазіцыя і аўтарскае “я” [3, с. 95].

Беларусь прадстаўлена ў трох іпастасях: сучаснай, савецкай і дарэвалюцыйнай. Гістарычны шлях, узаемадзеянне беларусаў паміж сабой і з іншымі народамі паказаны ў асобных эпізодах, выбраных паводле суб’ектыўнага меркавання аўтара і мастацкай задачы. Храналагічны вектар і дыяпазон мастацкага часу адлюстраваны ў адваротнай хадзе часу – ад сучаснасці да мінулага, ад ХХ да ХІХ ст. Кожны гістарычны этап выразна маркіраваны гісторыка-культурнымі рэаліямі, канкрэтна датаваны і

геаграфічна акрэслены. Аўтар скіроўвае ў “знаёмую і незнаёмую мясцовасць” [1, с. 410], да даўняга, “намі да канца не распазнанага” [1, с. 367].

Прастора канцэнтрычна арганізавана на тэрытарыяльным узроўні вакол беларускіх земляў. Беларусь паказваецца на дзяржаўным, лакальна-мясцовым, прыватным узроўнях. Вонкавы, дзяржаўна-гістарычны ўзровень прадстаўлены праз статус тэрыторыі, ваенна-палітычную і сацыяльна-культурную сітуацыю: *постсавецкі час* (перабудова), *савецкая дзяржава* (рэвалюцыя, перыяд сталінскай дыктатуры, пакт Рыбентропа-Молатава і інш.), *часы Рэчы Паспалітай* (да 1938 года; згадваецца руска-польская вайна), акупацыя заходнебеларускіх земляў у Першую сусветную вайну (згадкі пра заключэнне Брэсцкага міру, эміграцыю мясцовага насельніцтва), “*Северо-Западный край*” *перыяду Расійскай імперыі*: 1900-я гг. (1901 – адлучэнне Льва Талстога ад царквы; 1909 – выпуск аўтамабіля “руса-балт”; газеты “Минский листок”; 1893 г. (асабісты ўспамін пра вяселле дзеда); 1880-я–1860-я гг. (згадваюцца руска-турэцкай вайны 1877–1887 гг.; праўлення цара Аляксандра II, яго забойства, адмены прыгоннага права, дзейнасці народавольцаў, паўстання Каліноўскага і інш.); 1831 г. (эпідэмія халеры) і мн.інш.

На лакальным узроўні своеасаблівай праекцыяй беларускіх земляў паказана заходнебеларуская тэрыторыя. Памежжа прадстаўлена як эпіцэнтр дзяржаўна-гістарычных, эканамічна-палітычных і сацыяльна-культурных перакрываўванняў на Беларусі. Гэта прастора дакладана вызначана геаграфічна і акрэслена шляхам ад сучаснага цэнтра Беларусі – Мінска, да Наваградка – цэнтра заходнебеларускіх земляў. У аповесці ўпамінаюцца: Мінская, Гродзенская губерніі, гарады Слонім, Мір, Несвіж, Карэлічы, вёскі Горная Рута, Сялец, Варакомшчына, Ятвязь і інш.

Актуалізацыя паняццяў роднай зямлі і малой радзімы выяўлена на прыватным узроўні праз лёс чалавека, асабістае. Ён лакалізаваны мясцінамі дзяцінства і роднай вёскай пісьменніка. Сувязь рэальнага часу і мастацкага, мінуўшчыны і сучаснасці, фантастычнага і рэальнага адбываецца праз вобраз аднаго з галоўных герояў, які супадае з аўтарскім “я”. Немаладога журналіста-наратора ў аповесці рэдакцыйны шафёр Толя Аляшкевіч, называе Уладзіміравічам. Яго ўспаміны пра родныя мясціны, падзеі з жыцця аднавяскоўцаў і продкаў прадстаўляць сабой задакументаваныя ў мастацкім палатне факты і падзеі радаводу В. Адамчыка.

Наратарам заўважаюцца адзнакі мінулага, зніклага ці змененага ў часе. Упамінаюцца варыянты назваў роднай вёскі: сучасная – Варакомчына, гістарычная – Варакомшчына і мясцовы даўнейшы тапонім – Варакіема. Распавядаецца пра ціхі павятовы гарадок, у якім яшчэ не збудаваны чатырохпавярховы будынак гасцініцы, райвыканкам са старадаўнімі масіўнымі калонамі, трохпавярховая шарая камяніца даўнейшай польскай гімназіі. Адзіным, што не было разбурана часам і гісторыяй, быў каменны

будынак турмы – “гэтай вечнай і нязрушнай установы ўсіх дзяржаў і народаў” [1, с. 381].

Згадваецца знаёмае з дзяцінства і страчанае: высечаны і вывезены “першымі немцамі” [1, с. 407] старадаўні лес, што называўся “Папоўшчынай”, і ад якога ў сучаснасці засталася толькі поле, урочышча “Пад круглымі хвойкамі” [1, с. 407], вялікія камяні, на якіх наратар сядзеў “босы ў падлеткавыя гады” [1, с. 410], дзядзькава хата на гліняным току. Фантастычнае хаджэнне-падарожжа прыводзіць герояў у родную вёсачку “з саламянымі апоўзлымі стэхамі”, на развілцы вуліц якой стаяў высокі збуцьвелы крыж, убраны белымі вышыванымі фартушкамі [1, с. 396], у Гіціну карчму.

Праз сацыяльна-культурныя рэаліі заходнебеларускага жыцця, тое, што адшукана ў архівах і прадстаўлена праз уласныя ўспаміны і жыцці сямейнікаў, аўтар раскрывае паяднанасць сваго лёсу з лёсам народа. М. Аммон адзначае індуктыўнасць мастацкага метаду В.Адамчыка, калі праз прыватнае, у тым ліку лёс свой і сваёй сям’і, аўтар спасцігае заканамернасці цэлай эпохі [2, с. 5].

Згаданыя факты, падзеі з гісторыі Беларусі, заходнебеларускай зямлі, суаднесеныя з уласнымі ведамі, прапушчаныя праз асабісты вопыт і сям’ейны радавод, суб’ектывуюць аповед, прадстаўляюць аўтарскую мастацка-эстэтычную мадэль рэчаіснасці. У той жа час яны імкнуць да абагульнення, напаўняюць аповед адкрытым дыдактычным пафасам.

“Падарожжна на Буцэфале” – гэта погляд аўтара на самога сябе і беларуса на беларусаў, спроба асэнсаваць прычыны страты нацыянальнага пачуцця. Па меркаванні Н.Дамброўскай: “У прасторава-часавай арганізацыі аповесці выяўляецца такая стылявая асаблівасць пісьма аўтара, як рэфлектыўнасць: выкарыстоўваючы аналогіі і паралелі, ён раскрывае арганічную сувязь мінулага з сучаснымі рэаліямі” [3, с. 95].

У складаным спалучэнні хранатопай адлюстраваны назіранні аўтара над гістарычным шляхам беларусаў, выяўлена трагічная паўтаральнасць неспрыяльных часоў, калі тутэйшы жыхар ў поўнай меры не адчуваў сябе гаспадаром на сваёй зямлі. У аповесці гэта паказваецца праз лёс звычайнага чалавека, жыццё якога залежала не толькі ад уласнага розуму, працавітасці і спрыту, але ў многім прадвызначалася дзяржаўна-палітычнай і сацыяльна-эканамічнай сітуацыяй, станам вайны ці міру: “Напрыклад, ... лёс арандатара, якога пан пераводзіў з аднаго месца на другое, то забіраў зямлю, то даваў зноў, называючы яго то землеўладальнікам, то землекарыстальнікам, але ніколі не гаспадаром” [1, с. 367].

Невыразнасць пачуцця этнічнай прыналежнасці ў беларусаў В. Адамчык звязвае найперш з адсутнасцю ўласнанацыянальнай дзяржаўнасці. Аналізуючы творчасць пісьменніка да 60-гадовага юбілею, А. Рагуля пісаў: “Фантасмагарычная рэальнасць, адлюстраваная ў творах В. Адамчыка пераконвае сучасніка ў тым, што лёс нашага народа быў бы іншы, калі б у народа была свая дзяржаўнасць” [6, с. 12]. Гэта выснова

характарызуе найперш найважнейшы мастацкі здабытак пісьменніка – тэатралогію. Але ў поўнай меры можа быць аднесена да аповесці “Падарожжа на Буцэфале”, якая ў пэўнай ступені прадстаўляе сабой адметны калаж з усяго раней напісанага, своеасабліва пераасэнсаванага з іроніяй, шчырай эмацыянальнасцю, самакрытычна і справядальна.

Тэма трагічнага народнага шляху паглыбляецца да разумення адказнасці беларусаў са свой лёс. Н. Дамброўская падкрэслівае: “В. Адамчык паказвае драматычную праўду жыцця, відавочныя праявы маральна-этычнай, сацыяльнай і нацыянальнай дэфармацыі грамадства” [3, с. 97]. Думка аб адказнасці беларусаў за сябе і тое, што адбываецца на сваёй зямлі, раскрыта ў шматлікіх эпізодах з жыцця вяскоўцаў, выказана ў заўвагах пра падзенне нораваў, страту каштоўнасных арыенціраў і пераемнасці паміж пакаленнямі: “Хто зважае цяпер на дзядоў і прадзедаў?” [1, с. 404] В. Адамчык характарызуе сучаснікаў як тых, “для каго ўжо не было і няма нічога святога на тутэйшай зямлі” [1, с. 410].

У аповесці ў алегарычнай форме параасэнсаваны фальклорны матыў пошуку шчасця ў эпізодзе пра пошук скарбаў, якія не магчыма знайсці ў балоце: “Нейкі д’ябал заблытаў нам дарогу” [1, с. 390]. Выказваецца ідэя аб тым, што кожны народ заслугоўвае таго лёсу, які ў яго ёсць [4, с. 548]. Гаворыць аўтар і пра з’яўленне комплексу нацыянальнай непаўнаваартасці: “Мы ўсе ўцякаем ад саміх сябе...” [1, с. 386].

Арыгінальны спосаб мастацкага асваення рэчаіснасці В. Адамчыкам у аповесці “Падарожжа на Буцэфале” адлюстраваны ў складаным злучэнні хранатопай сучаснасці і мінулага, якія паказаны як ўзаемапранікальныя і ўзаемаабумоўленыя сістэмы. Беларусь прадстаўлена ў трох іпастасях: сучаснай, савецкай і дарэвалюцыйнай. Тэмпаральны вектар аповеду скіраваны на адваротную хаду часу і ахоплівае перыяд ад ХХ да ХІХ ст. Кожны гістарычны этап выразна маркіраваны гісторыка-культурнымі рэаліямі, канкрэтна датаваны і геаграфічна акрэслены. Аўтабіяграфічныя элементы злучаюць гісторыю краіны з асабістым лёсам, калі праз прыватнае, радавод сваёй сям’і спасцігаюцца заканамернасці эпохі. Часава-прасторавы кантынуум адлюстроўвае мастацка-эстэтычную мадэль рэчаіснасці ва ўсёй складанасці і ўзаемаабумоўленасці гістарычных узаемасувязяў, раскрывае імкненне аўтара “адшукаць ключ ад мінулага, каб адамкнуць дзверы сучаснасці” [4, с. 547].

Літаратура

1. Адамчык, В. Падарожжа на Буцафале / В. Адамчык // Яблык спакусы : Аповесць і п’есы / Вячаслаў Адамчык. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1995. – С. 335–416.
2. Аммон, М. Матыў фантастычнага падарожжа ў творчасці Вячаслава Адамчыка / М. Аммон // Роднае слова. – 2013. – №11. – С. 3–5.
3. Дамброўская, Н. М. Жанрава-стылявая сінтэтычнасць аповесці В. Адамчыка “Падарожжа на Буцафале” / Н. М. Дамброўская // VII Рэспубліканскія Калеснікаўскія

чытанні : матэрыялы рэспубл. навук. канф., Брэст, 15 снежня 2009 г.: у 2 т. / [пад агульнай рэдакцыяй А. С. Кавалюк]. – Брэст, 2010. – Ч. 1. – С. 94 – 99.

4. Каваленка, В. А. Вячаслаў Адамчык / В. А. Каваленка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / НАН Беларусі. АДДЗ-не гуманітар. Навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы; Навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – Т.4. – Кн.1: 1966. – 1985. – С. 521 – 548.

5. Кузьміч, Н. Вёз буланы... гісторыю і сучаснасць / Н. Кузьміч // Першацвет. – 1997. – № 9. – С. 89 – 93.

6. Рагуля, А. У шарым часе: [Вячаславу Адамчыку – 60] /А. Рагуля // ЛІМ. – 1993. – 29 кастрычніка. – С. 12.

Т.Р. Багарадава (Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

ДАКУМЕНТАЛЬНАСЦЬ ЯК АСНОВА АБНАЎЛЕННЯ ПАЭТЫКІ БЕЛАРУСКАЙ ВАЕННАЙ АПОВЕСЦІ 1960–1970-х гг.

Ключавыя словы: аўтабіяграфізм, фактаграфічнасць, мемуары, нарысавы характар.

Ваенная проза з’яўляецца адметнай часткай не толькі айчынай літаратурнай спадчыны. Яна лакалізаваная і ў больш шырокім кантэксце. “Беларуская ваенная проза – класіка сусветнай літаратуры <...>. Беларуская ваенная проза – гэта споведзь нацыі, якая вырасла на вайне <...>. Гэта вайна вачыма жаўнера і партызана, жанчыны і дзіцёнка, забойцы і здрадніка. Вайна ў рэжыме рэальнага часу, з гадзіннікам, які цікае ў сэрцы, быццам перад выбухам” [3, с. 164–165]. Асаблівы давер чытача да айчынай ваеннай прозы выклікае той факт, што сувязі беларускага мастацтва з канкрэтным народным вопытам рэальныя і моцныя.

Нельга не пагадзіцца з прафесарам Л. Сіньковай у тым, што “ўся традыцыйная мастацкая літаратура, прыгожае пісьменства, заснаванае на мастацкім, фантазійным мысленні, імпліцытна захоўвае генетычную сувязь з фактаграфіяй, таму што любы дыкурс, нават самы далёкі ад дакументальнасці, усё роўна так ці інакш расце з рэчаіснасці” [4, с. 146]. Аднак у беларускай прозе пра вайну аўтабіяграфізм, фактаграфічнасць не толькі служаць грунтам для мастацкага цэлага. Дакументальны пачатак нярэдка выходзіць на першы план у наратыве, дамінуе над мастацкім вымыслам. Такія дакументальна-мастацкія аповесці з паэтыкай, блізкай да жанру нарыса, шырока прадстаўлены ў айчынай літаратуры. З другога боку, розныя спосабы выкарыстання дакумента, яго пераўтварэння ў яскравы мастацкі вобраз, дапамагаюць аддаляцца ад нарысавай манеры.

Распаўсюджанай і папулярнай у беларускай прозе стала *мемуарная* форма адлюстравання ваенных падзей ад імя знакамітых асоб, чые ўспаміны пададзены ў апрацоўцы літаратараў. Сярод шэрагу падобных